

DZIEDZICTWO POGRANICZA

Realizacja praw
mniejszości polskiej
na Litwie, Białorusi,
Ukrainie i w Czechach
oraz mniejszości białoruskiej,
litewskiej, ukraińskiej
i czeskiej w Polsce

pod redakcją
Dariusza Góreckiego

DZIEDZICTWO POGRANICZA

40 LAT

WYDAWNICTWA
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

DZIEDZICTWO POGRANICZA

Realizacja praw
mniejszości polskiej
na Litwie, Białorusi,
Ukrainie i w Czechach
oraz mniejszości białoruskiej,
litewskiej, ukraińskiej
i czeskiej w Polsce

pod redakcją
Dariusza Góreckiego

 WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

ŁÓDŹ 2013

Dariusz Górecki – Uniwersytet Łódzki, Wydział Prawa i Administracji
Katedra Prawa Konstytucyjnego, 90-232 Łódź, ul. Kopcińskiego 8/12

RECENZENT

Bogusław Banaszak

REDAKTOR WYDAWNICTWA UŁ

Ewa Siwińska

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

PROJEKT OKŁADKI

Barbara Grzejszczak

© Copyright by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2013

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
Wydanie I. W.06308.13.0.K

ISBN (wersja drukowana) 978-83-7969-000-8

ISBN (ebook) 978-83-7969-278-1

SPIS TREŚCI

Wstęp (<i>Dariusz Górecki</i>)	7
Rozdział I. Mniejszości narodowe w świetle teoretycznej refleksji polityczno-prawnej (<i>Olgierd Andrzej Górecki</i>)	9
Rozdział II. Autochtoniczny charakter mniejszości polskiej na Białorusi, Litwie, Ukrainie i w Czechach oraz mniejszości białoruskiej, litewskiej, ukraińskiej i czeskiej w Polsce (<i>Grzegorz Kulka</i>)	25
Rozdział III. Realizacja praw mniejszości polskiej na Litwie i mniejszości litewskiej w Polsce (<i>Dariusz Górecki</i>)	69
Rozdział IV. Realizacja praw mniejszości polskiej na Białorusi i mniejszości białoruskiej w Polsce (<i>Jerzy Rychlik</i>)	113
Rozdział V. Realizacja praw mniejszości polskiej na Ukrainie i mniejszości ukraińskiej w Polsce (<i>Konrad Składowski</i>)	141
Rozdział VI. Realizacja praw mniejszości polskiej w Czechach i mniejszości czeskiej w Polsce (<i>Jarosław Sułkowski</i>)	163
Noty biograficzne autorów	206
Dariusz Górecki	206
Olgierd Andrzej Górecki	207
Grzegorz Kulka	207
Jerzy Rychlik	208
Konrad Składowski	209
Jarosław Sułkowski	209
Aneks	210
Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej – wyciąg	210
Konstytucja Republiki Litewskiej – wyciąg	211
Konstytucja Republiki Białoruś – wyciąg	212
Konstytucja Ukrainy – wyciąg	214
Karta podstawowych praw i wolności (Republika Czeska) – wyciąg	216

Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Litewską o przyjaznych stosunkach i dobrosąsiedzkiej współpracy	218
Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Republiką Białoruś o dobrym sąsiedztwie i przyjaznej współpracy	230
Traktat między Rzeczpospolitą Polską a Ukrainą o dobrym sąsiedztwie, przyjaznych stosunkach i współpracy	240
Układ między Rzeczpospolitą Polską a Czeską i Słowacką Republiką Federacyjną o dobrym sąsiedztwie, solidarności i przyjacielskiej współpracy	249
Sponsorzy	259

Wstęp

Na terenie każdego państwa zamieszkują zawsze obywatele należący do mniejszości narodowych, niekiedy od wielu pokoleń lub znacznie krócej. Mniejszości autochtoniczne tworzą się w następstwie przesunięcia granic państwowych, a czasem dokonanego przed wiekami osadnictwa. Najczęściej zamieszkują obszary położone w pobliżu granicy ze swoim krajem ojczystym. Niewątpliwie autochtoniczny charakter ma ludność polska zamieszkująca na terytoriach byłego Wielkiego Księstwa Litewskiego (dziś: Litwy, Białorusi i Ukrainy) oraz byłego Księstwa Cieszyńskiego, będącego pod panowaniem dynastii piastowskiej jeszcze w XVII w. (dziś Republiki Czeskiej). Taki sam charakter ma również ludność tych narodowości zamieszkująca w Polsce.

Konstytucyjnym obowiązkiem państwa polskiego jest udzielanie pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym. Natomiast na państwie polskim wobec jego obywatele należących do mniejszości narodowych spoczywa obowiązek zapewnienia wolności zachowania i rozwoju własnego języka, zachowania obyczajów i tradycji oraz rozwoju własnej kultury. Konstytucja gwarantuje też mniejszościom narodowym prawo do tworzenia własnych instytucji edukacyjnych, kulturalnych i służących ochronie tożsamości religijnej oraz do uczestnictwa w rozstrzyganiu spraw dotyczących ich tożsamości kulturowej.

Sytuacja mniejszości narodowych regulowana jest w prawie krajowym, międzynarodowym, Unii Europejskiej i w systemie Rady Europy. W latach 90. XX w. Polska zawarła dwustronne traktaty o przyjaźni m.in. z Litwą, Białorusią, Ukrainą oraz Czeską i Słowacką Republiką Federacyjną. Traktaty zawierają normy dokładnie regulujące prawa mniejszości polskiej w tych państwach oraz na zasadzie wzajemności prawa tych mniejszości zamieszkujące w Polsce. Upływ blisko 20 lat od zawarcia traktatów uzasadnia przeprowadzenie analizy realizacji ich postanowień w praktyce. I temu zagadnieniu poświęcona jest monografia.

Dariusz Górecki

Olgierd Andrzej Górecki

Mniejszości narodowe w świetle teoretycznej refleksji polityczno-prawnej

Dlatego też ochrona przed tyranią urzędnika nie wystarcza; potrzebna jest także ochrona przed tyranią panującej opinii i nastroju; przed skłonnością społeczeństwa do narzucania za pomocą innych środków niż kary prawne swoich własnych idei i praktyk jako reguł postępowania tym, którzy się z nimi nie godzą; do krepowania rozwoju lub, jeśli można, zapobiegania powstaniu jakiegokolwiek indywidualności nie stosującej się do jego zwyczajów oraz do zmuszania wszystkich charakterów, aby się kształtowały na jego modłę¹.

Pojęcie mniejszości narodowych stanowi interdyscyplinarny obiekt zainteresowań naukowych m.in. politologów, socjologów, kulturoznawców, filozofów polityki, jak i prawników. Wśród przedstawicieli tej ostatniej grupy badaczy dostrzec można, iż problematyka ta wzbudza odmienną refleksję u dogmatyków prawa konstytucyjnego niż u tych, którzy zajmują się prawem międzynarodowym. Co istotne, pojęcie mniejszości narodowych mieści się także w zakresie badań teoretyków doktryn polityczno-prawnych i nie stanowi ono jedynie pewnego wąskiego tematu badawczego, ale dotyka swoim zakresem licznych odmiennych zagadnień, takich jak wielokulturowość, procesy globalizacyjne i powiązane z tym ideologie antyglobalizacyjne, prawo samostanowienia oraz suwerenności ludów, i w końcu zagadnień zaliczanych do zakresu problematyki funkcjonowania demokracji.

Celem niniejszego artykułu jest próba usystematyzowania pewnych konstrukcji teoretycznych służących wyjaśnieniu zjawisk dotyczących statusu mniejszości narodowych oraz ich funkcjonowania w ramach

¹ J.S. Mill, *Utylitaryzm. O wolności*, Warszawa 2005, s. 97.

normatywnego porządku prawnego opartego na określonych ideologiach i wartościach. Dla klarowności oraz usystematyzowania tegoż wywodu pragnę postawić i udowodnić tezę, iż status mniejszości narodowych jest najlepiej zagwarantowany w państwach, w których obywatelstwo wynika z tzw. domniemanej zgody pod warunkiem, iż prowadzą one politykę wielokulturowości. Aby udowodnić przedstawioną powyżej tezę, zostanie zaprezentowana analiza trzech zagadnień. Najpierw obiektem zainteresowania będzie problematyka źródeł obywatelstwa, w szczególności konfrontacja teoretycznych modeli opartych na zasadzie domniemanego pochodzenia członków wspólnoty oraz domniemanej ich zgody. Następnie przedstawiona zostanie ideologia wielokulturowości, operująca argumentacją, która służy obronie silnej pozycji mniejszości narodowych. Na koniec przybliżony zostanie stosunek państw liberalnych demokracji zarówno wobec samych mniejszości narodowych, jak i teorii wielokulturowości.

Warto na wstępie zaznaczyć, iż samo pojęcie etniczności wiąże się bezpośrednio z zagadnieniami narodowości oraz nacjonalizmu². Termin ten jest więc bezpośrednio pochodną zasady powszechnej suwerenności narodu, której fundament stanowi zgodność i jednolitość społeczna określająca tożsamość zbiorową obywateli. Dlatego zagadnienie mniejszości narodowych jako podmiotów, które co najmniej potencjalnie mogą zakłócić harmonię polityczną oraz terytorialną państwa, stało się niezwykle istotnym punktem rozważań nie tylko polityków, lecz i teoretyków.

Źródła obywatelstwa: domniemane pochodzenie i domniemana zgoda

Na potrzeby prezentowanego wywodu odwołam się do przedstawionego przez Jennifer Jackson Preece podziału wspólnot politycznych na wspólnoty domniemanego pochodzenia oraz wspólnoty domniemanej zgody³. Podział ten jest oczywiście konstrukcją metodologiczną opartą na typach idealnych, co oznacza, iż cechy opisane w każdym modelu są szczególnie wyraziste, aby móc precyzyjniej wytłumaczyć zachodzące w nim relacje i zasadę funkcjonowania. W rzeczywistości nie występują

² Pojęcie narodu nie jest jednoznaczne. Przykładowo, dla Amerykanów jest ono tożsame z terminem „społeczeństwo”, natomiast w Europie może odnosić się zarówno do wspólnoty kulturowej, jak i etnicznej; szerzej: J.P. Hudzik, *Wykłady z filozofii polityki*, Lublin 2002, s. 150–151.

³ J.J. Preece, *Prawa mniejszości*, Warszawa 2007, s. 166.

żadne wspólnoty polityczne, które byłyby zgodne tylko z jednym typem, jednocześnie nie posiadając cech charakterystycznych dla drugiego.

Wspólnota domniemanego pochodzenia oparta jest na istniejących pomiędzy jej członkami więziach pokrewieństwa lub krwi. Faktyczne biologiczne podobieństwo nie jest jednak istotne, gdyż podstawą ideologicznej tożsamości jest mit wspólnego pochodzenia, z którego wynika siła więzi społecznych, czyli także politycznych⁴. Istotne są natomiast cechy etniczne członków wspólnoty, takie jak określony sposób ubioru, dialekt czy zwyczaje. Stanowią one postrzegalny dowód na istnienie domniemanego pokrewieństwa. Grupy takie mają charakter ekskluzywny, a możliwość przyłączenia się do nich dla osób pochodzących z zewnątrz jest wyjątkowo trudna, jeśli w ogóle możliwa. Prowadzi to wniosku, iż przynależność narodowa jest elementem tożsamości całej organizacji społecznej⁵.

Przeciwieństwem przedstawionego modelu jest wspólnota domniemanej zgody, w której relacje wewnątrzwspólnotowe oparte są na określonym prawie czy przysiędze. Również w tym typie nie jest istotna historyczna ciągłość i prawdziwość domniemanej zgody, ponieważ podstawą ideologicznej tożsamości członków wspólnoty jest mit zgody. Dlatego ten model organizacji społecznej jest silnie inkluzywny, a cechy, takie jak podobny ubiór czy wspólny dialekt, służą jedynie jako wyznacznik, kto należy do grupy. Przystąpienie do wspólnoty ograniczone jest jedynie do uznania warunków umowy powszechnie akceptowanych przez całą grupę. Wynika z tego, że przynależność narodowa jest jedynie cechą pochodną i fakultatywną tożsamości społecznej⁶.

Bez wątpienia zagadnienie to sięga do jednej z najważniejszych klasyfikacji doktryn polityczno-prawnych, rozróżniającej doktryny holistyczne i kontraktualne⁷. Pierwsze z wymienionych głoszą, iż państwo jest bytem naturalnym, a człowiek jako istota niesamowystarczalna posiada charakter społeczny i żyje w styczności z innymi ludźmi, co pozwala mu na zaspokojenie wszystkich jego potrzeb. Tradycja takiego myślenia wywodzi się już od Arystotelesa, a została rozpropagowana w późnym średniowieczu dzięki recepcji Stagiryty dokonanej przez św. Tomasza z Akwinu⁸. Drugi wymieniony rodzaj doktryn

⁴ Szerzej: T. Biernat, *Mit polityczny*, Warszawa 1989.

⁵ J.J. Preece, *Prawa...*, s. 167.

⁶ *Ibidem*, s. 168.

⁷ Szerzej: Z. Rau, *Contractarianism versus Holism. Reinterpreting Locke's Two Treatises of Government*, London 1995.

⁸ J. Sieroń, *Status jednostki i państwa w greckiej póλις w świetle filozofii Sokratesa, Platona i Arystotelesa*, Katowice 2003, s. 161–253; A. MacIntyre, *Krótką historia etyki*, Warszawa 2002, s. 163–166.

operuje teoretyczną koncepcją umowy społecznej, która oparta na indywidualizmie metodologicznym zakłada, iż państwo, społeczeństwo i prawo są konwencjonalnym produktem świadomej kreacji, dokonanej przez chronologicznie pierwotne jednostki. Człowiek, zawierając umowę społeczną z innymi jednostkami, kształtuje tak państwo, aby odpowiadało ono jego potrzebom⁹. Pomimo występowania pewnych elementów kontraktualnych już nawet w starożytnej Grecji, uznaje się jednak, iż doktryny te powstały w XVII w., a za ich czołowych przedstawicieli należy uznać m.in.: Johna Locke'a, Tomasza Hobbesa oraz Jana Jakuba Rousseau¹⁰.

Hans Kohn wprowadził rozróżnienie na narody etniczne odpowiadające wspólnotom domniemanego pochodzenia oraz narody obywatelskie, bliższe wspólnotom domniemanej zgody¹¹. Kluczowe dla tego podziału jest pojęcie obywatelstwa, które może być oparte albo na zasadzie *ius sanguinis*, albo *ius solis*. Dychotomia ta także operuje na typach idealnych. W państwach, które nadają obywatelstwo na zasadzie prawa krwi, decydującym czynnikiem odpowiedzialnym za otrzymanie rzeczoności statusu jest oczywiście pochodzenie, czyli możliwość wykazania ciągłej linii swoich przodków aż do obywateli danego narodu. Miejsce urodzenia pozostaje w tej kwestii bez znaczenia. Takie państwa ułatwiają uzyskanie obywatelstwa osobom posiadającym właściwe etniczne pochodzenie, czyli takim, które urodziły się za granicą, jednocześnie uniemożliwiając uzyskanie statusu naturalizowanego obywatela tym, którzy przyszli na świat na terytorium państwa i nawet długo tu zamieszkiwali, nie mając jednak wymaganych więzi krwi¹². Klasycznym przykładem takiego państwa była Republika Federalna Niemiec, w której długo obowiązywało ustawodawstwo z 1913 r. wymagające dziedziczenia obywatelstwa. Uniemożliwiało to uzyskanie obywatelstwa niemieckiego mniejszościom narodowym polskim i żydowskim, które zamieszkiwały wcześniej Cesarską Rzeszę. Przeciwnieństwem opisanej reguły otrzymywania obywatelstwa jest zasada głosząca, iż człowiek uzyskuje ten status prawny ze względu na miejsce swojego urodzenia, czyli w zależności od terytorium, na którym znajdował się w chwili narodzin. Osoby urodzone poza granicami mogą jednak otrzymać tzw. naturalizowane obywatelstwo, jeśli spełnią przewidziane prawem warunki.

⁹ J. Hampton, *Umowa i zgoda*, [w:] R. E. Goodin, F. Pettit, *Przewodnik po współczesnej filozofii politycznej*, Warszawa 2002, s. 489–507.

¹⁰ Szerzej: Z. Rau, M. Chmieliński (red.), *Umowa społeczna i jej krytycy w myśli politycznej i prawnej*, Warszawa 2010.

¹¹ Szerzej: H. Kohn, *The Idea of Nationalism*, New York 1960.

¹² Szerzej: *ibidem*; E. Gelner, *Narody i nacjonalizm*, Warszawa 1991.

Kolejnym etapem rozważań jest poddanie analizie różnic występujących pomiędzy obywatelskimi a etnicznymi państwami narodowymi. Doskonałym przykładem pierwszego wymienionego państwa są Stany Zjednoczone, w których twórcy konstytucji jak Waszyngton, Jefferson czy Madison nazywani są „ojcami założycielami”¹³. Już samo to określenie wyjątkowo wyraziście obrazuje, iż tożsamość narodowa Amerykanów oparta jest na zasadzie obywatelstwa, rozumianego jako wspólne doświadczenie polityczne wsparte o gwarancje konstytucyjne przynależne każdemu bez względu na jego etniczne pochodzenie (z wyjątkiem specyficznej roli Afroamerykanów)¹⁴. Taki typ państwa, w którym etniczność jest sprowadzona wyłącznie do sfery życia prywatnego, a nie publicznego, sprzyja istnieniu mniejszości narodowych¹⁵. Kultuwanie tradycji, języka czy ubioru przez członków tychże mniejszości jest dozwolone w ich prywatnych domach, o ile nie stanowi to bezpośrednio zagrożenia dla tożsamości i bezpieczeństwa narodowego. Państwo zatem w sferze publicznej aktywnie promuje tylko jedną kulturę i język, posługując się polityką paternalistyczną oraz asymilacyjną, służącą najczęściej wychowaniu tak samo równych i wolnych obywateli, co przykładowo w kulturze anglosaskiej sprowadzało się do wzorca białych, heteroseksualnych mężczyzn protestanckiego wyznania¹⁶. Wynika z tego, że obywatelskie państwa narodowe mogą więc wprowadzać pewne ograniczenia względem mniejszości narodowych.

Etniczne państwa narodowe, charakteryzujące się cechami wspólnoty pokrewieństwa, pozbawiają tym samym jednostkę możliwości decydowania o swoim obywatelstwie. Człowiek jest więc niejako od poczęcia predestynowany do posiadania obywatelstwa lub niemożliwości jego zdobycia. Etniczne państwa narodowe są z reguły wrogo nastawione wobec mniejszości narodowych. Warto natomiast wspomnieć, iż tendencje nacjonalistyczne występujące wśród obywateli tych państw służyły pierwotnie w XIX stuleciu jako motywacja do scalenia narodów znajdujących się pod rządami różnych monarchii dynastycznych¹⁷. Ideologicznie przysłużył się także do tego wspomniany już mit domnie-manego wspólnego pochodzenia, który stał się orężem nacjonalizmu uznającego wyższość interesu zbiorowego całego narodu nad wolnością i prawami jednostki. Historyczny rozwój tej idei spowodował jeszcze dalej idące transformacje doktrynalne. Argumentacja podkreślająca

¹³ J. Wróblewski, *Konstytucja USA 1787–1987. Historia i współczesność*, Warszawa 1987, s. 333.

¹⁴ J.J. Preece, *Prawa...*, s. 180.

¹⁵ T. Buksiński, *Współczesne filozofie polityki*, Poznań 2006, s. 356.

¹⁶ A. Szahaj, M.N. Jakubowski, *Filozofia polityki*, Warszawa 2005, s. 170.

¹⁷ J.J. Preece, *Prawa...*, s. 183.

jedność narodu, która stanowiła fundament tendencji zjednoczeniowych w dążeniu do odzyskania suwerenności narodu, doprowadziła w skrajnych przypadkach do wytworzenia się wyjątkowo zbrodniczych doktryn, takich jak faszyzm i nazizm, które uzasadniały w imię narodowej więzi krwi wypędzania, osadzanie w gettach oraz eksterminację mniejszości narodowych¹⁸. Jak napisała J.J. Preece: „Założeniem stojącym za wszystkimi z powyższych reakcji jest to, że stabilność polityczna w etnicznym państwie narodowym nie może tolerować różnorodności etnicznej, gdyż takie podziały osłabiają integralność panującego porządku politycznego poprzez kwestionowanie problemu mitu wspólnego pochodzenia, na którym się opiera”¹⁹. Dlatego państwo narodowe obojętnie czy obywatelskie, czy etniczne powinno posiadać jedną tożsamość społeczną, wspólną dla wszystkich obywateli. Socjotechniczne metody i strategie budowania narodu pozwalają na wytworzenie homogenicznego społeczeństwa, które jest łatwiejsze do rządzenia²⁰. W przypadku bardziej liberalnych państw narodowych, które dopuszczają pluralizm kultowy i etniczny w życiu społecznym, mogą występować określone gwarancje konstytucyjne, uznające tylko jedną narodowość lub nadające uprawnienia polityczne tylko konkretnemu elektoratowi.

Wielokulturowość (multikulturalizm²¹) jako ideologia broniąca praw mniejszości narodowych

Państwa wielokulturowe to takie, które charakteryzują się tym, że są wspólnotami opartymi na zgodzie, a nie pochodzeniu. Różnią się jednak tym od obywatelskich państw narodowych, iż sferę etniczności nie ograniczają tylko i wyłącznie do wymiaru prywatnego życia jednostek, ale oficjalnie popiera się i uznaje różnorodność kultury, religii i języka wśród wszystkich członków społeczeństwa²². W ten sposób tożsamość mniejszości narodowych zostaje wprowadzona także na płaszczyznę życia publicznego. Warunkiem istnienia tak szerokiego pluralizmu społecznego jest określenie zasad życia publicznego, które będą akceptowalne

¹⁸ Szerzej: T. Filipiak, *Polityczna i społeczna doktryna faszyzmu*, Warszawa 1985.

¹⁹ J.J. Preece, *Prawa...*, s. 187.

²⁰ W. Kymlicka, *Współczesna filozofia polityczna*, Warszawa 2009, s. 399.

²¹ Pojęcie wielokulturowości i multikulturalizmu są ze sobą tożsame i bywają zamiennie używane w literaturze przedmiotu. Różnica wydaje się wynikać z odmiennego tłumaczenia anglojęzycznej formy *multiculturalism*. Ze względów językowych właściwszy wydaje się termin „wielokulturowość”. Ponadto można spotkać się z takimi określeniami, jak „polityka uznania”, „polityka tożsamości”, „polityka różnicy”.

²² A. Heywood, *Politologia*, Warszawa 2006, s. 149–150.

dla wszystkich mniejszości. Aby uzyskać takie uznanie polityczne, nie zagrażające jednocześnie trwałości istnienia państwa, należy zadbać, aby status obywatelski wszystkich ludzi był identyczny. Konieczne jest, by istniały nie tylko gwarancje sprowadzające się do zachowania własnej kultury przed asymilacją z większością społeczną, ale także należy zapewnić możliwość promowania tożsamości przez mniejszości narodowe²³.

Na płaszczyźnie instytucjonalnej przejawami wielokulturowości są takie regulacje prawne, które wprowadzają autonomię organizacji mniejszości, podział władzy, jak i reprezentację proporcjonalną²⁴. Ten ostatni element był już opisany w XIX w. przez Johna Stuarta Milla jako remedium dla ustrojów demokratycznych chroniące przed niebezpieczeństwem realizacji woli większości²⁵. Zyskanie przychylności obywateli należących do mniejszości prowadzi do wzrostu ich aktywności w życiu publicznym. Dlatego teoretycy idei wielokulturowości operują terminem „zróżnicowanego obywatelstwa”, które stanowi rewizję klasycznej koncepcji obywatelstwa i sprowadza się do uznania, iż członkom mniejszości narodowych przysługują nie tylko prawa i wolności wynikające z racji bycia człowiekiem, ale ponadto i takie, które wiążą się z przynależnością do określonej grupy etnicznej²⁶. Prawa te w szczególności dotyczą politycznej partycypacji i mogą przybrać postać obniżenia progu wyborczego dla danych mniejszości narodowych lub zapewnienia określonej liczby mandatów podczas przeprowadzania wyborów do ciał przedstawicielskich, a w szczególności do parlamentu. W ten sposób polityka „zróżnicowanego obywatelstwa” służy afirmacji różnic istniejących pomiędzy grupami narodowościowymi²⁷.

Istotną rolę w polityce wielokulturowości odgrywa także polityka kulturowa i edukacyjna, mająca na celu poznanie, zrozumienie i akceptację tożsamości kulturowej mniejszości narodowych²⁸. Na podstawie

²³ S. White, *Równość*, Warszawa 2008, s. 172.

²⁴ Szerzej: G. Sartori, *Teoria demokracji*, Warszawa 1994.

²⁵ Z. Rau, *Liberalizm; zarys myśli politycznej XIX i XX wieku*, Warszawa 2000, s. 66–85; szerzej J.S. Mill, *Utylitaryzm...*; idem, *O rządzie reprezentatywnym*, Kraków 1995.

²⁶ I.M. Young, *Polity and Group Difference: A Critique of the Ideal of Universal Citizenship*, „Ethics” 1989, no. 99/2, Chicago, s. 250–274.

²⁷ W. Kymlicka, *Współczesna...*, s. 405.

²⁸ Szerzej o ideologii wielokulturowości patrz: M. Walzer, *Interpretacja i krytyka społeczna*, Warszawa 2002; J. Carens, *Culture, Citizenship and Community*, Oxford 2000; J. Levy, *Multiculturalism of fear*, Oxford 2000; B. Parekh, *Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory*, Harvard 2000; J. Tully, *Strange Multiplicity: Constitutionalism in the Age of Diversity*, Cambridge 1995; A. Gutmann (ed.), *Multiculturalism and the “Politics of Recognition”*, Princeton 1992; W. Kymlicka, *Multicultural Citizenship*, Oxford 1995; J. Raz, *The Morality of Freedom*, Oxford 1986.

zaprezentowanego opisu można uznać, iż ideałem teorii wielokulturowości jest społeczeństwo, składające się z różniących się pod względem etnicznym wspólnot, których członkowie jednak podzielają poczucie przynależności do nadrzędnej jednoczącej wszystkich metawspólnoty politycznej opartej i promującej prawa i wolności człowieka²⁹.

W sensie filozoficznym wielokulturowość można określić za T. Buksińskim jako „swoisty relatywizm kulturowy waloryzujący pozytywne partykularności”³⁰. Według tej ideologii cechy jednostki są uwarunkowane kulturowo, z czego wynika, iż indywidualne dążenia każdego człowieka wpływające na jego poczucie własnej godności są zdeterminowane kulturą, w jakiej został wychowany³¹. Jak słusznie zauważył Will Kymlicka: „Ogólnie rzecz biorąc, rodzimy język i kulturę należy postrzegać nie jako obiekty dobrowolnego wyboru, lecz jako okoliczności, na które nie mamy wpływu”³². W tym ujęciu jednostka jest postrzegana jako podmiot zdeterminowany praktykami społecznymi, co pozwala na wyciągnięcie wniosku, iż interes całej wspólnoty, jak i istniejących w ramach jej mniejszości, nie może być sprowadzony tylko do sumy interesów indywidualnych³³. Dlatego każda kultura narodowa jest wyjątkowa i niepowtarzalna niczym „Duch Praw” u Monteskiusza³⁴. Ten relatywizm kulturowy wymusza zatem warunek pluralizmu w relacjach pomiędzy członkami odmiennych narodowości i prowadzi do uznania wszystkich kultur jako równowartościowych³⁵. Dlatego pojęciem wielokulturowości określa się także społeczno-polityczne strategie mające na celu rozpoznanie i ochronę kultur mniejszości³⁶.

Przywołany pluralizm wartości nie jest jednak ideą wynalezioną przez filozofów wielokulturowości, ponieważ termin ten stanowił jeden z filarów doktryny Isaiaha Berlina³⁷. Pisał on bowiem, że: „Jeśli każda kultura wyraża swoją własną wizję – i ma do tego prawo – i jeśli cele i wartości różnych społeczeństw oraz sposobów życia są niewspółmierne, wynika z tego, iż nie ma jednego zbioru zasad, żadnej uniwersalnej

²⁹ A. Szahaj, M. N. Jakubowski, *Filozofia...*, s. 173.

³⁰ T. Buksiński, *Współczesne filozofie...*, s. 355.

³¹ B. Pasamonik, *Znaczenie wspólnoty w procesie budowy tożsamości osobowej*, [w:] M.N. Jakubowski, A. Szahaj, K. Abriszewski (red.), *Indywidualizm, wspólnotowość, polityka*, Toruń 2002, s. 109–123.

³² W. Kymlicka, *Współczesna...*, s. 411

³³ P. Kelly, *Liberalizm*, Warszawa 2007, s. 177–178; W. Kymlicka, *Współczesna...*, s. 408.

³⁴ Szerzej: K. Monteskiusz, *O duchu praw*, Warszawa 2002.

³⁵ Szerzej: Ch. Taylor, *Multiculturalism and “The Politics of Recognition”*, Princeton 2000.

³⁶ S. White, *Równość*, s. 171.

³⁷ J. Gray, *Liberalizm*, Kraków 1994, s. 53; Z. Rau, *Liberalizm...*, s. 117–121.

prawdy dla wszystkich ludzi zawsze i wszędzie³⁸. Występował zatem przeciwko wierze w istnienie jednego uniwersalnego i obiektywnego systemu wartości, promując jednocześnie relatywizm wartości, który jego zdaniem służył każdej jednostce w celu autonomicznego wyboru realizacji swojej wolności indywidualnej.

Należy pamiętać, iż zagadnienie wielokulturowości wyrasta swym zakresem poza problematykę mniejszości kulturowych. W. Kymlicka zaliczył także do tego zagadnienia sytuację: *primo* imigrantów zarówno ekonomicznych, jak i politycznych, którzy dysponują możliwością nabywania obywatelstwa, *secundo* migrantów nielegalnych i czasowych, czyli jednostek, które nie są traktowane jako obywatele i którym nie dane będzie nigdy uzyskać prawnego statusu obywateli (określani przez Michaela Walzera jako „metojkowie”, co stanowi odwołanie do starożytnej Grecji i ówczesnej grupy rezydentów, czyli wolnych ludzi bez praw obywatelskich³⁹), *tertio* izolacjonistycznych grup etniczno-religijnych, określanych w literaturze przedmiotu mianem „obywateli częściowych”⁴⁰, gdyż dobrowolnie rezygnują oni z określonych praw i wolności demokratycznego obywatelstwa przykładowo jak amisze, chasydzi, hutteryci; oraz *quatro* Afroamerykanów, którzy stanowią kategorię *sui generis*, gdyż żyją w Stanach Zjednoczonych równie długo jak biała ludność, chociaż nie mogli długo otrzymać obywatelstwa, a jednocześnie nie posiadali jednolitej kultury i języka⁴¹.

Pomimo skrupulatnej i bardzo dobrze odebranej w literaturze przedmiotu analizy problematyki wielokulturowości, W. Kymlicka niedostatecznie wyczerpująco opracował najważniejszą z grup – od której zresztą rozpoczął swój wywód – czyli mniejszości narodowe. Zdefiniował je jako: „grupy, które na swoim historycznym terytorium stworzyły pełne, funkcjonalne społeczeństwa, które zostały następnie wcielone do większego organizmu państwowego”. Dokonał klasyfikacji mniejszości narodowych na narody subpaństwowe oraz ludy rdzenne⁴². Pierwsza grupa dotyczy narodów posiadających wcześniej własne terytorium państwowe utracone w trakcie wojny, mariaży dynastycznych lub utworzenia federacji z innym narodem. Termin „ludy rdzenne” odnosi się natomiast do wspólnot, których ziemie zostały zaanektowane przez osadników, a ich członkowie zostali siłowo wcieleni do państwa, pierwotnie

³⁸ I. Berlin, *Pokrzywione drzewo człowieczeństwa*, Warszawa 2004, s. 196.

³⁹ Szerzej: M. Walzer, *Sfery sprawiedliwości. Obrona pluralizmu i wolności*, Warszawa 2007.

⁴⁰ Szerzej: J. Spinner, *The Boundaries of Citizenship: Race, Ethnicity, and Nationality in the Liberal State*, Baltimore 2000.

⁴¹ W. Kymlicka, *Współczesna...*, s. 420–439.

⁴² *Ibidem*, s. 421–425.

dla nich obcego. Innymi słowy, narody subpaństwowe przegrały walkę o uzyskanie suwerenności (Katalończycy, Baskowie, Flamandzcy, Szkoci, Walijczycy Portorykańczycy czy francuskojęzyczni mieszkańcy Quebecu) w przeciwieństwie do ludów rdzennych pozostających we wcześniejszej izolacji wobec cywilizacji osadników (Inuici, Maorysi czy Indianie amerykańscy).

Przedstawiona klasyfikacja pomija sytuację mniejszości narodowych zamieszkujących obecnie obce kraje w wyniku traktatowych ustaleń związanych z zakończeniem II wojny światowej, a których ojczyzna znajduje się obecnie poza granicami historycznie pierwotnymi. Mniejszości takie jak choćby Polacy na Wschodzie znajdują się w zupełnie odmiennej sytuacji geopolitycznej niż przywołane narody subpaństwowe lub ludy rdzenne. Posiadają one teoretyczną możliwość powrotu do ojczyzny, jednak realizacja tej decyzji byłaby okupiona utratą majątku zazwyczaj dziedzicznego od wielu pokoleń. Członkowie takich wspólnot są zatem w wyjątkowo trudnym położeniu. Z jednej strony ich walka z utratą narodowej tożsamości i asymilacją z państwem, w którym przyszło im obecnie żyć, wytworzyła u nich silne poczucie patriotyzmu, nostalgii i tęsknoty za ojczyzną. Paradoksalnie uczucia patriotyczne mogą okazać się znacznie intensywniejsze aniżeli u rodaków żyjących w ojczyźnie, nominalnie uznającej pluralizm wartości i światopoglądów. Członkowie tych mniejszości pozostają jednak w dużej mierze związani z obecnym miejscem zamieszkania poprzez liczne układy personalne, zawodowe czy finansowe. Całokształt sytuacji komplikuje ponadto uwikłanie polityczne tychże mniejszości. Ich status jest bowiem zależny od realnej polityki międzynarodowej, a w szczególności relacji pomiędzy krajem zamieszkania a państwem ojczystym⁴³.

Stosunek państw liberalnych demokracji do mniejszości politycznych i idei wielokulturowości

W XVIII i XIX w. liczne kraje stosowały różne środki mające na celu zarówno odebranie mniejszościom narodowym władzy politycznej, jak i wynarodowienie, czyli utratę poczucia własnej odrębnej tożsamości narodowej. Uzasadnieniem takich działań była obawa przed tendencjami separatystycznymi oraz brakiem lojalności wobec państwa. W przypadku ludów rdzennych dochodził jeszcze argument o wyższości cywilizacyjnej osadników i paternalistycznej funkcji przysposobienia

⁴³ Szerzej: D. Górecki (red.), *Sytuacja ludności polskiej na Wschodzie w świetle obowiązującego prawa i praktyki*, Toruń 2009.